

навчального часу. Безумовно, такого не скажеш про українські навчальні заклади;

2) проводити відповідні заходи щодо підвищення престижу рідної мови (вікторини, філологічні конкурси, наукові студентські гуртки, конференції, різноманітні відкриті лінгвістичні дебати та ін.) як вузівські, так і міжвузівські, орієнтуючись саме на зацікавлення студентів, а не викладацьку повинність.

Безумовно, у першу чергу, про це повинна подбати держава заходами мовної політики, хоча й не останнє місце відіграє і свідоме ставлення особи до власного мовлення.

ЮРИДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ: «КРИМІНАЛЬНИЙ» ЧИ «КАРНИЙ»?

студент 4-го курсу юридичного факультету навчально-наукового інституту права та психології НАВС

Клименко Олена Олегівна

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін навчально-наукового інституту права та психології НАВС **Клименко О.З.**

Українська мова – базовий системоутворювальний чинник української державності. Процеси поширення суспільних функцій української мови особливо активізувалися з прийняттям «Закону про мови в УРСР» (1989), «Декларації про державний суверенітет України» (1990), а також з проголошення державної незалежності України (1991). Чинна «Конституція України» (ст. 10) проголосила: «державною мовою в Україні є українська мова». Україна прагне розбудови правової держави, утвердження в ній принципу «верховенства права», тому необхідно, щоб право було об'єктивоване у мові – адекватно і однозначно. Україна прагне створення громадянського суспільства, тому кожне слово закону стосується конкретної людини, її прав та свобод; отже, воно може мати визначальний вплив на її долю чи навіть життя.

Український народ упродовж багатьох віків виборював право на свою мову. Політика національного гноблення і денаціоналізації гальмувала природний процес становлення і розвитку української мови у царині юриспруденції. Ділова мова українських сотенних канцелярій наближалась до народної, хоча й мала традиційні риси тогочасного діловодства. Писарі зберігали фрази-стереотипи з Литовського статуту та інших правописних кодексів. Цінні зразки мови дають судові документи, які фіксують живе мовлення свідків і

підсудних, адже для точності документів була потреба в дослівному записі свідчень.

В умовах інтенсифікації розвитку державотворчих та правотворчих процесів в Україні, що зумовлено як внутрішніми факторами становлення правової держави, громадянського суспільства, так і зовнішніми, змістом яких є поширення загальних процесів міжнародної інтеграції, уніфікації та гармонізації правового регулювання, наукові дослідження різноманітних аспектів реалізації норм права набувають особливої актуальності та практичної значущості.

Сучасний етап реформування законодавства в Україні супроводжується вирішенням проблемних питань функціонування юридичної термінології у правничій сфері, що зумовлено потребою забезпечити усі галузі права унормованою мовою на сучасних методологічних засадах кодифікації термінів у законодавчих джерелах. Для того, щоб поняття було правильно й чітко названим, необхідно вирішити проблему добору словотворчих засобів із числа близьких за значенням слів, уникаючи багатоваріантності, враховуючи мотивацію спеціального поняття. Зупиняючись на визначенні окремих термінів, вчені-криміналісти вказують, що формулювати терміни необхідно чітко, коротко й зрозуміло. Довільний процес введення нового терміна в криміналістиці призводить до різнобою у назвах криміналістичних понять, тому актуальною є проблема кодифікації термінів і встановлення єдиних формулювань.

Саме інтегрований характер криміналістичних знань передбачає виникнення проблем уніфікації, стандартизації термінів, тому для їх вирішення необхідно використовувати досвід лінгвістичного обґрунтування вживання термінів. Формування мови юриспруденції – історично зумовлене явище; процес становлення національної системи юридичних термінів в Україні складний і тривалий. Українська мова у сфері юриспруденції розроблена на основі літературного варіанта національної мови з метою фіксації, збереження і передачі результатів інтелектуальної діяльності, що мають юридичне значення. Юридична мова правозастосовних актів – мова офіційних документів, укладених суб'єктом правозастосування, які породжують певні правові наслідки, утворюють правовий стан та спрямовані на регулювання конкретних суспільних відносин. Сьогодні необхідно створити повний реєстр термінів і термінологічних словосполучень, їх уніфікувати, стандартизувати, розробити рекомендації щодо мови, стилю та оформлення актів правозастосування. Н. В. Артикуца стверджує, що «навіть чи в якомусь іншому виді писемного (та й

усного) мовлення зовнішня форма висловлення має таке велике, а часом і доленосне значення (у житті окремої людини і держави в цілому), як у юриспруденції».

Найпоширенішими недоліками текстів деяких видів правозастосовних актів є: неправильне вживання термінів, перевантаження текстів складними реченнями, порушення логіки викладення інформації, невдалий порядок слів та ін. На потребу нагального впорядкування україномовного понятійного апарату юриспруденції та подальшого дослідження питань юридичної термінології неодноразово звертали увагу українські мовознавці та юристи: О. Сербенська (історія становлення), Г. Онуфрієнко і Н. Руколяńska (словотвір), С. Головатий, Ю. Зайцев, І. Усенко (загальна характеристика мови законодавства), Н. Артикуца, Ю. Прадід, О. Юрчук (теорія юрислінгвістики), Б. Стецюк (карно-процесуальна лексика), І. Гумовська (словотвір і семантико-функціональні аспекти юридичної терміносистеми), С. Кравченко (стиль законодавства), В. Демченко та М. Леоненко (функціонування юридичної термінології), І. Кочан і А. Токарська (культура юридичної мови), а також Г. Іжакевич, О. Копиленко, В. Радецька, В. Сімонок, З. Тростюк (різні лінгвістичні характеристики юридичних термінів).

Усвідомлена потреба суспільства в україномовному забезпеченні термінотворчих процесів та цілісного опису системи правничих номінацій як терміноапарату правочинства; особливою роллю системи правничих термінів у регулюванні системи правових відносин у суспільстві; складністю та синкретизмом значень багатьох понять правочинства, відсутністю чіткої регламентації їх вживання, реалізації назв у різних контекстах, комунікативних ситуаціях; необхідністю поглибленого вивчення стилістичного використання правничих термінів з метою подальшої їхньої стандартизації й кодифікації. Юридична термінологія нині перебуває у стані формування, тому вивчення загальних тенденцій її розвитку, дослідження дериваційного потенціалу, продуктивності словотвірних типів є актуальним як у теоретичному, так і в практичному плані.

Значний обсяг знань, як природничо-технічних, так і гуманітарних, репрезентується в криміналістиці за рахунок визначень, понять і термінів, втілюється у нових теоріях, концепціях, наукових дослідженнях. Поняття інших наук у контексті криміналістики потребують нової оцінки не тільки за критеріями криміналістичної науки, але й мовного осмислення. Для того, щоб поняття було правильно й чітко названим, необхідно вирішити проблему добору словотворчих засобів з числа близьких

за значенням слів, уникаючи багатоваріантності, ураховуючи мотивацію спеціального поняття. Зупиняючись на визначенні окремих термінів, найчастіше вчені-криміналісти вказують на існування такої проблеми й приходять до загального висновку, що формулювати терміни необхідно чітко, коротко й зрозуміло. Довільний процес введення нового терміна в криміналістиці призводить до різнобою у назвах криміналістичних понять, тому актуальною є проблема кодифікації термінів і встановлення єдиних формулювань. Саме інтегрований характер криміналістичних знань передбачає виникнення проблем уніфікації, стандартизації термінів, тому для їх вирішення необхідно використовувати досвід лінгвістичного обґрунтування вживання термінів.

Проблематичність сучасного стану української криміналістичної терміносистеми зумовлена й тим, що головна частина науково-теоретичних напрацювань здійснювалася російською мовою. Як загалом історично зумовлений процес. Найновіші вітчизняні видання з криміналістики ґрунтуються на російськомовних джерелах, що спричиняє труднощі у формулюваннях визначень термінів відповідно до норм української літературної мови. Аналіз досліджуваної проблеми засвідчить, що рівень її наукового осмислення в криміналістиці – недостатній та потребує комплексного підходу. Сьогодні малодослідженими залишилися такі питання, як критерії використання лінгвістичних методів аналізу понять науки криміналістики, рівень мовної компетенції слідчих, лінгвістичний підхід у практиці складання процесуальних документів, використання знань історичної лексикології.

Російське слово «уголовный» має два переклади: «кримінальний» та «карний», і не зважаючи на те, що офіційний правовий документ має назву «кримінальний кодекс», часто можна почути навіть від перших осіб держави, не кажучи вже про народних депутатів, про те, що кодекс у нас «карний». Є невідповідність і в назвах органів. Так «уголовная милиция по делам несовершеннолетних» є «кримінальною міліцією у справах неповнолітніх», а «уголовный розыск» – «карним розшуком». І знову ж таки – це встановлена практика застосування цих термінів.

«Ущерб» є прямими і реальними матеріальними збитками, що не включає в себе ані моральну шкоду, ані втрачену вигоду, тобто неодержаний прибуток. В українській правничій термінології обидва ці поняття називають «шкодою». І коли суб'єкти господарювання в договорі фіксують необхідність відшкодування шкоди, завданої неналежним виконанням умов договору, то при такому формулюванні невідомо, що мається на увазі. Тому і не

завадило б у договорах з такою умовою, складених українською мовою, конкретно розписати, що саме сторони вкладають у зміст поняття «шкоди». Правда в українській мові існує ще термін «збитки» (рос. – «убытки»), але це суть справи не змінює. По-перше, цей термін звучить по-іншому, а по-друге, він має одне значення: реальна шкода, що включає в себе пряму матеріальну шкоду та втрачену вигоду. А от українська «шкода» може бути російською як «вредом» так і «ущербом», що вносить плутанину при їх розмежуванні.

Неоднозначна ситуація з терміном «пригода», який часто використовується в кримінальному праві (навіть не спеціалістам відома фраза «ввійхати на місце пригоди»). Це слово є українським перекладом двох російських слів «происшествие» і «приключение». Ці російські слова, які звучать по-різному, мають і різне значення. До юриспруденції відношення має лише перше слово – «происшествие». І маючи саме його на увазі, в українських юридичних документах зазначається слово «пригода». Але юридичний документ (як і документ взагалі) повинен містити терміни, які б виключали двозначність, при цьому будь-який користувач цього документу при його прочитанні зрозумів терміни в ньому саме так, як вони були вживані особою, що склала документ. А термін «пригода», як зазначалося вище, має не одне значення. Іноді в українських юридичних документах замість терміну «пригода» використовується термін «подія». Але в останнього є більш точний російський аналог – «событие», тому у значенні «происшествие» він використовується не часто. Мовними стандартами не регламентовано, яким саме терміном – «пригода» чи «подія» – слід користуватися українським правникам, маючи на увазі «место происшествия».

Питання невизначеності застосування юридичної термінології стосується використання групи термінів, близьких за значенням, яка включає терміни «договір», «контракт», «угода». Всі вони означають певний документ, в якому дві або більше осіб дійшли згоди щодо певних питань, які становлять суть самого документу. Більш-менш чітко визначено застосування цих термінів в трудовому праві. Договір є основною формою домовленості працівника з роботодавцем щодо певної роботи і оплати за неї. Контракт є особливою формою договору, яка може застосовуватися тільки у передбачених законодавством випадках. А трудова угода є документом, за яким особа виконує певну роботу у визначений строк, але у вільному режимі, й отримує оплату цієї роботи. По суті, трудова угода – це договір підряду в трудовому праві. В цивільному і господарському праві такого чіткого розмежування застосування

цих термінів немає. В Цивільному і Господарському кодексах зустрічається лише термін «договір» як документ, що опосередковує виникнення майново-господарських зобов'язань, направлених на виникнення, зміну або припинення правовідносин між особами. Але це визначення підходить і до термінів «контракт» та «угода». І якщо суб'єкти назвуть свій договір угодою або контрактом, ніяких порушень законодавства не буде. Але й порядку і визначеності в цьому питанні немає. Діловою практикою склалося так, що контрактом називають договори у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Хоча, знову ж таки, не буде помилкою назвати такий документ договором чи угодою. Щодо застосування терміну «угода», то тією ж діловою практикою сформульоване неписане правило, що угодою називають документ, яким вносяться певні зміни та доповнення до існуючого договору (додаткові угоди до договору). Жодних законодавчих правил про застосування в конкретних випадках вищезазначених термінів немає.

Новий Цивільний кодекс України (набрав чинності 1 січня 2004 року) ввів у обіг два майже однакові за звучанням і написанням терміни – «позика» і «позичка». Але зміст цих термінів хоча й має дещо спільного, та по суті своїй вони означають зовсім різні поняття. За договором позики одна сторона передає у власність іншій стороні гроші або інші речі, визначені родовими ознаками, а остання зобов'язується повернути першій стороні цю суму грошей або цю кількість речей цього ж роду та цієї якості. За договором позички одна сторона безоплатно передає іншій стороні речі для користування протягом встановленого строку. Тобто, позика є відносинами на кшталт банківського кредиту, а позичка – оренди. А звучать ці терміни майже однаково, і пересічний українець навіть не здогадається про цілу низку відмінностей між цими поняттями. Сама назва будь-якого явища має скеровувати думки особи в ту сферу відносин, до якого це явище відноситься. Як бачимо, терміни «позика» і «позичка» до цього не приводять. І перше, що спадає на думку, це те, що позика і позичка – мабуть, явища тотожні, лише з деякими відмінностями. Насправді, це явища відмінні, лише з деякими спільностями.

Інша ситуація виникає, коли ці терміни звучать російською, і «позика» – це «заем», а «позичка» – «ссуда». Зрозуміло, що при використанні термінів «заем» і «ссуда» думка, що це одне й те саме, не виникає. Кожний із термінів означає різні правовідносини. Цивільне право, звідки взяті ці терміни, є, так би мовити, «наймасовішим»; воно регулює наше життя, саме до нього найчастіше звертаються пересічні громадяни. Тому термінологія

цивільного права має бути зрозумілою не лише юристам – фахівцям інших галузей права, а й особам – представникам інших професій.

Сучасна українська юридична наука і практика має беззаперечні досягнення у царині встановлення правничої української термінології та застосуванні української мови в юриспруденції. Слід віддати належне спеціалістам, які мають пряме відношення до юридичної техніки як в правотворчій, так і в правозастосовчій діяльності. І лише спільними зусиллями правників та лінгвістів можна виявити певні проблеми в даній сфері і вчасно їх ліквідувати або хоча б мінімізувати.

Здійснення досліджень термінологічного урегулювання законодавчих норм інших країн, міжнародних правових актів дозволить виявити раціональні підходи, які повинні бути використані для мовного удосконалення норм кримінально-процесуального законодавства України.

Наприклад, негайно потребують додаткового уточнення семантичні межі термінів та стійких словосполучень, які не відповідають вимогам однозначності, в окремих нормах узгодження методичних положень із удосконалення критеріїв моделювання нових термінологічних одиниць у наукових дослідженнях з криміналістики; визначення головних сучасних тенденцій розвитку мови криміналістики; класифікація структурно-функціональних особливостей мови криміналістики з урахуванням інтеграції термінологічних мікроструктур; рекомендації щодо підвищення мовної культури оформлення процесуальних документів слідчими органів внутрішніх справ України.

В українських умовах проблема мови нормативних актів взагалі (особливості мовного викладу правової матерії, проблема правової термінології і т. д.) через як суб'єктивні, так і об'єктивні причини, явно загострена реальним станом розвитку правничої термінології. Мова – активний чинник самореалізації суспільства, обов'язкова складова функціонування правової системи. Мова права – основа правотворчості, засіб правової комунікації, результат взаємодії різних правових систем, різних наукових шкіл, теорій та напрямів, різних мов.

Мова права – це особлива мова, що розроблено на основі літературного варіанта національної мови з метою фіксації, збереження і передачі результатів інтелектуальної діяльності, що мають юридичне значення. Мова права визнана невід'ємним чинником правової системи з певними традиціями, функціями та особливостями, серед яких основними можна назвати значну абстрагованість; високий ступінь стандартизації складників, відсутність емоційно-експресивних засобів, певний набір

текстоутворювальних компонентів семантико-синтаксичного, лексичного і структурно-композиційного планів, послідовно виражену орієнтацією на запобігання двозначності. Сфера права постійно розвивається, тому процес формування та вдосконалення терміносистеми не може бути завершеним.

Мова за Олександром Потебнею – одного з найвідоміших українських лінгвістів, чие ім'я сьогодні носить провідна у цій царині вітчизняна науково-дослідна установа – Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні Національної академії наук України, є процесом постійного тривалого творчого зусилля духу (і в цьому плані вона ніколи не завершується, не «застигає» як готовий результат). Саме тому українська мова жила, розвивалась, збагачувалась, засвоювала набутки мов інших народів світу, повною мірою виражаючи багатий духовний світ нашого народу.